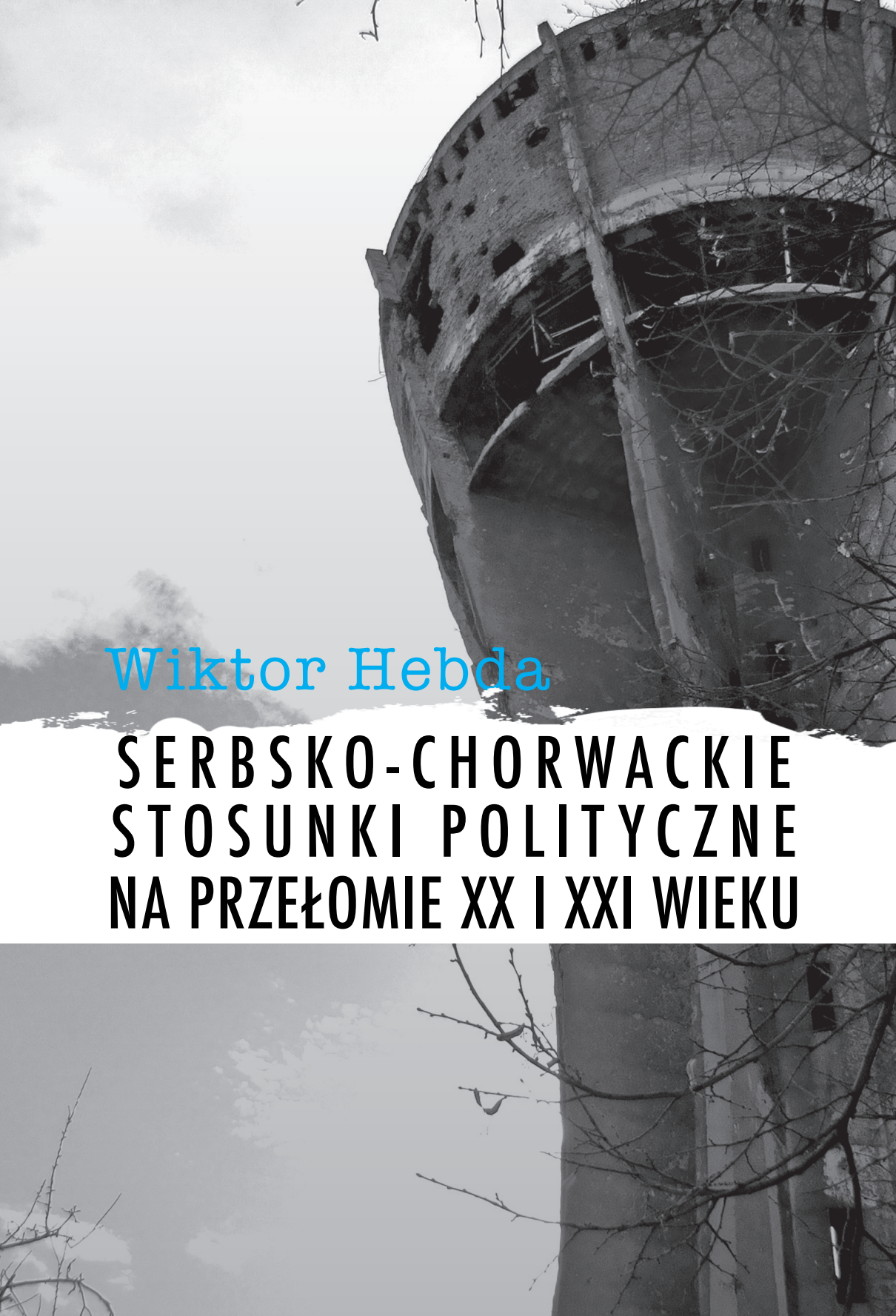

Wiktor Hebda

**SERBSKO-CHORWACKIE
STOSUNKI POLITYCZNE
NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU**

**SERBSKO-CHORWACKIE
STOSUNKI POLITYCZNE
NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU**

Wiktor Hebda

**SERBSKO-CHORWACKIE
STOSUNKI POLITYCZNE
NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU**

Warszawa 2018

Recenzent:
Prof. dr hab. Ewa Bujwid-Kurek

Redakcja i korekta:
Dorota Peczelewicz

Projekt okładki:
Wiktor Hebda

Opracowanie graficzne:
Barbara Kuropiejska-Przybyszewska

Na okładce: wieża ciśnień w Vukovarze (fot. W. Hebda)

© Copyright by Wiktor Hebda
© Copyright by Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2018

Wszelkie prawa zastrzeżone. Każda reprodukcja lub adaptacja całości bądź części niniejszej publikacji, niezależnie od zastosowanej techniki reprodukcji (drukarskiej, fotograficznej, komputerowej i in.), wymaga pisemnej zgody Autora i Wydawcy.

Wydawca:
Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR
e-mail: oficyna@aspra.pl
www.aspra.pl

ISBN 978-83-7545-787-2

Objętość: 25,7 ark. wyd.

*Żonie Marii i córce Magdalenie
dedykuję*

Spis treści

Wykaz najważniejszych skrótów	11
Wstęp	15
Rozdział I. Wybrane zagadnienia z zakresu międzynarodowych stosunków politycznych z uwzględnieniem Serbii i Chorwacji. . .	19
1.1. Pojęcie międzynarodowych stosunków politycznych.	19
1.2. Państwo jako podmiot stosunków międzynarodowych	21
1.3. Naród jako podmiot stosunków międzynarodowych	27
1.4. Polityka zagraniczna państwa	32
1.5. Wojna, spór i konflikt międzynarodowy.	37
Rozdział II. Serbowie i Chorwaci w jugosłowiańskich strukturach federacyjnych do 1991 roku – zagadnienia wybrane	45
2.1. Geneza i funkcjonowanie Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców oraz Królestwa Jugosławii (1918–1941)	45
2.1.1. Serbowie i Chorwaci podczas pierwszej wojny światowej	47
2.1.2. Hegemonia serbska w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców (1918–1929)	49
2.1.3. Autorytaryzm serbski w Królestwie Jugosławii (1929–1941).	53
2.1.4. Chorwackie interesy polityczne w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców i Królestwie Jugosławii (1918–1941).	57
2.2. Powstanie i funkcjonowanie Jugosławii po drugiej wojnie światowej (1945–1991/1992)	62
2.2.1. Serbia podczas drugiej wojny światowej (1941–1945).	63
2.2.2. Niezależne Państwo Chorwackie (1941–1945)	68
2.2.3. Ludowa Republika Serbii i Ludowa Republika Chorwacji (1945–1963) – podmioty Ludowej Federacyjnej Republiki Jugosławii	72

- 2.2.4. Socjalistyczna Republika Serbii i Socjalistyczna Republika Chorwacji (1963–1991/1992) – podmioty Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii. . . . 77
- 2.2.5. Serbska tożsamość narodowa i serbskie interesy polityczne w jugosłowiańskich strukturach federacyjnych do 1992 roku 80
- 2.2.6. Chorwacka tożsamość narodowa i chorwackie interesy polityczne w jugosłowiańskich strukturach federacyjnych do 1991 roku 89

Rozdział III. Serbia i Chorwacja po „upadku” Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii – zagadnienia

- polityczno-ustrojowe 95**
 - 3.1. Umocowanie konstytucyjne Serbii i Chorwacji po „upadku” Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii. 95
 - 3.1.1. Federalna Republika Jugosławii (1992–2003) 96
 - 3.1.2. Serbia i Czarnogóra (2003–2006). 98
 - 3.1.3. Republika Serbii (2006–2015) 101
 - 3.1.4. Republika Chorwacji (1990–2015) 104
 - 3.2. Kształtowanie się państwa serbskiego i chorwackiego po „upadku” Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii . 107
 - 3.2.1. Serbia pod rządami Slobodana Miloševicia. 108
 - 3.2.2. Chorwacja pod rządami Franjo Tuđmana. 114
 - 3.2.3. Zmiany polityczne w Serbii po 2000 roku 119
 - 3.2.4. Zmiany polityczne w Chorwacji po 2000 roku 127

Rozdział IV. Serbsko-chorwackie stosunki polityczne w latach

- 1991–2000 135**
 - 4.1. Konflikt serbsko-chorwacki w Chorwacji w latach 1991–1995 . 135
 - 4.1.1. Przyczyny konfliktu serbsko-chorwackiego w Chorwacji 137
 - 4.1.2. Przebieg i skutki konfliktu serbsko-chorwackiego w Chorwacji. 147
 - 4.2. Konflikt serbsko-chorwacki w Bośni i Hercegowinie w latach 1992–1995. 162
 - 4.2.1. Przyczyny konfliktu serbsko-chorwackiego w Bośni i Hercegowinie 163
 - 4.2.2. Przebieg i skutki konfliktu serbsko-chorwackiego w Bośni i Hercegowinie. 172

4.3. Serbsko-chorwackie stosunki polityczne w latach 1995–2000 . . .	184
4.3.1. Wyznaczniki polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Federalnej Republiki Jugosławii do 2000 roku	185
4.3.2. Wyznaczniki polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Republiki Chorwacji do 2000 roku	192
4.3.3. Kształtowanie się serbsko-chorwackich stosunków politycznych w latach 1995–2000.	198
Rozdział V. Serbsko-chorwackie stosunki polityczne w latach 2000–2015	203
5.1. Serbsko-chorwackie stosunki polityczne po 2000 roku . . .	203
5.1.1. Wyznaczniki polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Republiki Serbii po 2000 roku	206
5.1.2. Wyznaczniki polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Republiki Chorwacji po 2000 roku	216
5.1.3. Kształtowanie się serbsko-chorwackich stosunków politycznych w latach 2000–2015.	225
5.2. Wybrane kwestie z zakresu serbsko-chorwackich stosunków politycznych	241
5.2.1. Kwestia zbrodni i zbrodniarzy wojennych w serbsko-chorwackich stosunkach politycznych . .	243
5.2.2. Kwestia serbskiej mniejszości w Chorwacji i chorwackiej mniejszości w Serbii w serbsko- -chorwackich stosunkach politycznych	257
5.2.3. Kwestia Bośni i Hercegowiny w serbsko-chorwackich stosunkach politycznych	268
5.2.4. Kwestia Kosowa w serbsko-chorwackich stosunkach politycznych	278
Zakończenie	283
Bibliografia	289
ANEKS	
Część pierwsza – tabele	311
Część druga – zbiorcze wyniki procentowe badań kwestionariuszowych (Uniwersytet w Zagrzebiu, Uniwersytet w Belgradzie)	353
Summary.	361
Резюме	363
Indeks nazwisk	365

Wykaz najważniejszych skrótów

ASNOS	– Antyfaszystowska Skupština Wyzwolenia Narodowego Serbii (<i>Antifašistička skupština narodnog oslobođenja Srbije</i>)
NOVJ	– Narodowa Armia Wyzwolenia Jugosławii (<i>Narodno Oslobodilačka Vojska i Partizanski Odredi Jugoslavije</i>)
AVNOJ	– Antyfaszystowska Rada Wyzwolenia Narodowego Jugosławii (<i>Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije</i>)
BiH	– Bośnia i Hercegowina (<i>Bosna i Hercegovina</i>)
DEPOS	– Demokratyczny Ruch Serbii (<i>Demokratski pokret Srbije</i>)
DOS	– Demokratyczna Opozycja Serbii (<i>Demokratska opozicija Srbije</i>)
DS	– Partia Demokratyczna (<i>Demokratska stranka</i>)
DSHV	– Demokratyczny Związek Chorwatów w Wojwodinie (<i>Demokratski savez Hrvata u Vojvodini</i>)
DSS	– Demokratyczna Partia Serbii (<i>Demokratska stranka Srbije</i>)
DZH	– Demokratyczna Unia Chorwatów (<i>Demokratska zajednica Hrvata</i>)
EWG	– Europejska Wspólnota Gospodarcza (<i>European Economic Community</i>)
FBiH	– Federacja Bośni i Hercegowiny (<i>Federacija Bosne i Hercegovine</i>)
FLRJ	– Federacyjna Ludowa Republika Jugosławii (<i>Federativna Narodna Republika Jugoslavija</i>)
FRJ	– Federacyjna Republika Jugosławii (<i>Savezna Republika Jugoslavija</i>)
HBŠS	– Chorwacka Partia Bunjevac-Šokac (<i>Hrvatsko-bunjevačko-šokačka stranka</i>)
HDZ	– Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (<i>Hrvatska demokratska zajednica</i>)

HDZ BiH	– Chorwacka Wspólnota Demokratyczna Bośni i Hercegowiny (<i>Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine</i>)
HNS	– Chorwacka Partia Ludowa (<i>Hrvatska narodna stranka</i>)
HNSa	– Chorwacki Związek Narodowy (<i>Hrvatski narodni savez</i>)
HOS	– Chorwackie Siły Obronne (<i>Hrvatske obrambene snage</i>)
HSI	– Chorwacka Inicjatywa Sremu (<i>Hrvatska srijemska inicijativa</i>)
HSLS	– Chorwacka Partia Socjalliberalna (<i>Hrvatska socijalno liberalna stranka</i>)
HSS	– Chorwacka Partia Chłopska (<i>Hrvatska seljačka stranka</i>)
HSP	– Chorwacka Partia Prawa (<i>Hrvatske stranke prava</i>)
HSU	– Chorwacka Partia Emerytów (<i>Hrvatska stranka umirovljenika</i>)
HV	– Chorwacka Armia (<i>Hrvatske vojska</i>)
HVO	– Chorwacka Rada Obronna (<i>Hrvatsko vijeće obrane</i>)
HZ-HB	– Chorwacka Wspólnota Herceg-Bosna (<i>Hrvatska zajednica Herceg-Bosna</i>)
IDS	– Istrijskie Zgromadzenie Demokratyczne (<i>Istarski demokratski sabor</i>)
IPP	– Indywidualny Program Partnerstwa (<i>Individual Partnership Programme</i>)
JNA	– Jugosłowiańska Armia Ludowa (<i>Jugoslovenska narodna armija</i>)
KBWE	– Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (<i>Conference on Security and Co-operation in Europe</i>)
KFOR	– <i>Kosovo Force</i>
Królestwo SHS	– Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców (<i>Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca</i>)
KPJ	– Komunistyczna Partia Jugosławii (<i>Komunistička partija Jugoslavije</i>)
MAP	– Plan Działań na Rzecz Członkostwa (<i>Membership Action Plan</i>)
MTKJ	– Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii (<i>International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia</i>)
MTS	– Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości (<i>International Court of Justice</i>)
NATO	– Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego (<i>North Atlantic Treaty Organization</i>)
NDH	– Niezależne Państwo Chorwackie (<i>Nezavisna Država Hrvatska</i>)
NS	– Nowa Serbia (<i>Nova Srbija</i>)
OBWE	– Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (<i>Organization for Security and Co-operation in Europe</i>)

ONZ	– Organizacja Narodów Zjednoczonych (<i>United Nations</i>)
PARP	– Proces Planowania i Oceny PfP (<i>PfP Planning and Review Process</i>)
PfP	– Partnerstwo dla Pokoju (<i>Partnership for Peace</i>)
RB ONZ	– Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych (<i>United Nations Security Council</i>)
RFN	– Republika Federalna Niemiec (<i>Geschichte der Bundesrepublik Deutschland</i>)
RS	– Republika Serbii (<i>Republika Srbija</i>)
RS (BiH)	– Republika Serbska (<i>Republika Srpska</i>)
RSK	– Republika Serbskiej Krajiny (<i>Republika Srpska Krajina</i>)
SAA	– Porozumienie o Stabilizacji i Stowarzyszeniu (<i>Stabilisation and Association Agreement</i>)
SAO	– Serbski Okręg Autonomiczny (<i>Srpska autonomna oblast</i>)
SAP	– Proces Stabilizacji i Stowarzyszenia (<i>The Stabilisation and Association Process</i>)
SDA	– Partia Akcji Demokratycznej (<i>Stranke demokratske akcije</i>)
SDP	– Socjaldemokratyczna Partia Chorwacji (<i>Socijaldemokratska partija Hrvatske</i>)
SDS	– Serbska Partia Demokratyczna (<i>Srpska demokratska stranka</i>)
SDSS	– Niezależna Demokratyczna Partia Serbska (<i>Samostalna demokratska srpska stranka</i>)
SECI	– Inicjatywa Współpracy Państw Europy Południowo-Wschodniej (<i>South-East Europe Cooperative Initiative</i>)
SFRJ	– Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii (<i>Socijalistička federativna republika Jugoslavija</i>)
SKH	– Związek Komunistów Chorwacji (<i>Savez komunista Hrvatske</i>)
SKH-SDP	– Związek Komunistów Chorwacji - Partia Demokratycznych Zmian (<i>Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena</i>)
SNS	– Serbska Partia Postępowa (<i>Srpska napredna stranka</i>)
SNV	– Serbska Rada Narodowa (<i>Srpsko narodno vijeće</i>)
SPO	– Serbski Ruch Odnowy (<i>Srpski pokret obnove</i>)
SPS	– Socjalistyczna Partia Serbii (<i>Socijalistička partija Srbije</i>)
SRS	– Serbska Partia Radykalna (<i>Srpska radikalna stranka</i>)
UÇK	– Armia Wyzwolenia Kosowa (<i>Ushtria Çlirimtare e Kosovës</i>)
UE	– Unia Europejska (<i>European Union</i>)
USA	– Stany Zjednoczone Ameryki (<i>United States of America</i>)
UNHCR	– Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców (<i>United Nations High Commissioner for Refugees</i>)

- UNMIK** – Misja Tymczasowej Administracji Organizacji Narodów Zjednoczonych w Kosowie (*United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*)
- UNPROFOR** – Siły Ochronne Narodów Zjednoczonych (*United Nations Protection Force*)
- UNTAES** – Tymczasowa Administracja ONZ dla Wschodniej Sławonii, Baranji i Zachodniego Sremu (*United Nations Transitional Administration for Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium*)
- WE** – Wspólnota Europejska (*European Community*)
- ZAVNOH** – Krajowa Antyfaszystowska Rada Wyzwolenia Narodowego Chorwacji (*Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske*)
- ZKJ** – Związek Komunistów Jugosławii (*Savez komunista Jugoslavije*)
- ZSRR** – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (*Sojuz Sowietских Socialistических Riespublik*)

Wstęp

Serbsko-chorwackie stosunki polityczne są kluczowe zarówno w wymiarze bezpieczeństwa regionalnego, jak również europejskiego. O zasadności powyższego twierdzenia świadczą wydarzenia polityczne z XX w., w okresie którego Serbowie i Chorwaci współtworzyli kilka państwowości, ale też prowadzili wobec siebie działania zbrojne. Należy podkreślić, że jakość bilateralnych relacji między Serbami i Chorwatami bezpośrednio wpływa na stabilność polityczną i gospodarczo-społeczną na Półwyspie Bałkańskim. Oba narody utrzymują wieloaspektowe relacje od setek lat, niemniej formę współpracy politycznej wypracowały dopiero w XX w. Kwestia ta bezpośrednio wynika z wielowiekowej rywalizacji mocarstw europejskich na obszarze Bałkanów. Serbowie w następstwie podboju Osmanów w XIV w. utracili niezależność na prawie 500 lat i dopiero w XIX w. odbudowali struktury państwowe. Natomiast terytoria zamieszkałe przez Chorwatów przez setki lat były przedmiotem rywalizacji m.in. Królestwa Węgierskiego, Republiki Weneckiej oraz Cesarstwa Austriackiego. W XIX w. chorwaccy oraz serbscy intelektualiści byli pomysłodawcami tzw. *jugosławizmu*, idei mającej w założeniu doprowadzić do zjednoczenia południowosłowiańskich narodów. Słusznie zauważono, że w otoczeniu mocarstw europejskich tylko wspólna obrona interesów przekładała się na efektywniejsze kształtowanie serbskiej oraz chorwackiej tożsamości narodowej. Rok 1918 był szczególny, gdyż po wielu latach żywej dyskusji udało się utworzyć Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców – federację Słowian Południowych, dla której istnienia pojednanie serbsko-chorwackie było nieodzowne. Jednakże już w pierwszych latach funkcjonowania monarchii zarysowały się poważne rozbieżności polityczne. W 1929 r. Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców zostało przemianowane na Królestwo Jugosławii – państwo charakteryzujące się hegemonią polityczną Serbów. Inne narody, w tym przede wszystkim Chorwaci bezskutecznie domagali się większego wpływu na system polityczny państwa. Wieloletni spór przekształcił się w konflikt etniczny w okresie II wojny światowej. Funkcjonujące pod protektorem niemieckim w latach 1941–1945 Niezależne Państwo Chorwackie stało się symbolem antagonizmu serbsko-chorwackiego. Faszyzujący Chorwaci (Ustasze) dopuścili się czystek etnicznych głównie

na Serbach i Żydach. Przeciwwagą dla Ustaszy byli tzw. Czetnicy, w głównej mierze Serbowie walczący w obronie Królestwa Jugosławii. Niemniej jednak obie siły skapitulowały pod naporem najliczniejszej partyzantki komunistycznej, zorganizowanej przez Josipa Broz Titę. To właśnie komuniści ponownie wskrzesili koncepcję *jugosławizmu*, zrewidowaną i dostosowaną do wyznaczników socjalistycznych.

Po II wojnie światowej państwo współtworzone przez Południowych Słowian wróciło na mapy Europy. Socjalistyczny system miał w założeniu zneutralizować rozbieżności polityczne i społeczne wśród narodów jugosłowiańskich. Przedsięwzięcia stworzenia wspólnej dla wszystkich narodów – jugosłowiańskiej tożsamości, nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Zarówno Serbowie, jak również Chorwaci podtrzymali przedwojenną rywalizację o prym przywództwa w socjalistycznym państwie. Umocnienie się tendencji narodowowyzwoleńczych nastąpiło po śmierci Josipa Broz Tity w 1980 r. Utrata długoletniego wodza zbiegła się również z poważnym kryzysem gospodarczym lat 80. XX w. Już wtedy zauważalny był proces odśrodkowego rozkładu federacji. Radykalizujące się postawy serbskich i chorwackich polityków w rezultacie doprowadziły do demontażu struktur państwowych. Na przełomie lat 80. i 90. XX w. odpowiednio w serbskiej i chorwackiej republice ośrodek władzy został przejęty przez Slobodana Miloševicia oraz Franja Tuđmana. Obaj politycy reprezentowali odmienne i wzajemnie sprzeczne poglądy polityczne. Celem Slobodana Miloševicia oraz utworzonej przez niego Socjalistycznej Partii Serbii było utrzymanie jugosłowiańskiej federacji, przy jednoczesnym umocnieniu ustrojowym i politycznym Republiki Serbii. Natomiast Franjo Tuđman oraz politycy z Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej zmierzali do secesji Chorwacji z Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii. W rezultacie doszło do serbsko-chorwackiego konfliktu zbrojnego na terytorium Chorwacji oraz Bośni i Hercegowiny, który ostatecznie zakończył byt polityczny kolejnego jugosłowiańskiego państwa. Wrogie działania, których skutkiem było ponad 100 tys. ofiar śmiertelnych zostały powstrzymane dopiero pod koniec 1995 r. Układ pokojowy z Dayton stworzył podłoże dla odbudowy skonfliktowanych stosunków serbsko-chorwackich. Niestety były one przez kolejnych kilka lat wyraźnie ograniczone, z racji że w obu państwach władzę sprawowali politycy bezpośrednio zaangażowani w wojnę. Symptomem dla zmian była śmierć Franjo Tuđmana pod koniec 1999 roku oraz odsunięcie Slobodana Miloševicia od władzy w 2000 r. W ten sposób przełom XX i XXI w. zbiegł się z transformacją polityczną w Republice Serbii oraz Republice Chorwacji. W tym też okresie odnotowano znaczący postęp w pogłębianiu serbsko-chorwackich stosunków politycznych. Pojawiły się zapowiedzi wspólnego rozwiązania najistotniejszych problemów. Niestety obustronne deklaracje nie miały większego przełożenia na rzeczywistość polityczno-społeczną. Bilateralne stosunki ponownie

uległy osłabieniu, przez co w pierwszej dekadzie XXI w. nie zrealizowano większości zakładanych celów. Kolejne zmiany polityczne w obu państwach (w Chorwacji w latach 2010–2011, w Serbii w 2012 r.) również nie przyniosły przełomu, a wręcz przeciwnie umocniły wzajemne antagonizmy. Obecne serbsko-chorwackie stosunki polityczne są stabilne, niemniej cały szereg nieunormowanych kwestii wpływa negatywnie na ich jakość. Znamienny jest również fakt, że elity polityczne obu państw podtrzymują historyczny koncept rywalizacji. Należy jednak mieć na uwadze, że tylko konstruktywne serbsko-chorwackie stosunki polityczne są gwarantem regionalnego i europejskiego bezpieczeństwa.

Przedmiotem badań w niniejszej pracy są serbsko-chorwackie stosunki polityczne, głównie po 1991 roku. W związku z czym inne obszary relacji serbsko-chorwackich zostały pominięte lub tylko zasygnalizowane. Największy nacisk został położony na analizę stosunków politycznych w okresie od 1991 r. do 2015 r. W opinii autora przełom XX i XXI w. można podzielić na trzy zróżnicowane okresy stosunków serbsko-chorwackich:

Pierwszy: lata 1991–1995 to okres wojny domowej w Socjalistycznej Federacyjnej Republice Jugosławii, zerwania wzajemnych stosunków politycznych, wrogości politycznej między poszczególnymi podmiotami.

Drugi: lata 1996–2000, etap który charakteryzuje się wyhamowaniem konfliktu, ograniczonymi relacjami, niechęcią polityczną między omawianymi państwami pojugosłowiańskimi.

Trzeci: lata 2001–2015, okres w którym doszło do transformacji polityczno-gospodarczej, cechujący się próbą odbudowy wzajemnych relacji, neutralnością polityczną.

Podstawowym założeniem jest twierdzenie, że serbsko-chorwackie stosunki polityczne na przełomie wieków XX i XXI były i nadal są konfliktogenne. Ponadto powyższe rozważania mają stanowić analizę obecnej pozycji międzynarodowej Republiki Serbii oraz Republiki Chorwacji, ze szczególnym naciskiem na czynniki, jakie wpływają na siłę wspomnianych państwowości. Określony przez autora przedmiot badań nie był jak dotąd wyczerpująco omówiony w polskiej literaturze naukowej, stąd też niniejsza monografia ma w założeniu uzupełnić i uporządkować wiedzę w zakresie wskazanego powyżej problemu badawczego.

Na zakończenie chciałbym podziękować przede wszystkim prof. dr hab. Ewie Bujwid-Kurek, której wsparcie merytoryczne miało istotny wpływ na prowadzone przeze mnie badania. Niewątpliwie nasze wspólne rozważania na każdym etapie powstającej pracy naukowej przyczyniły się do uzyskania ostatecznego efektu w postaci niniejszej publikacji.

Wyrazy wdzięczności składam pracownikom naukowym Wydziału Nauk Politycznych Uniwersytetu w Zagrzebiu: Viktoriji Car, Goranovi Čularowi, Danijeli Dolenec, Hrvoje Špeharowi, Marcie Zorko oraz pracownikom na-

ukowym Wydziału Nauk Politycznych Uniwersytetu w Belgradzie: Jelenie Lončar, Sašie Mišićiowi, Sanji Trgovčević. Wymienione powyżej osoby zaoferowały wsparcie organizacyjne podczas realizacji badań kwestionariuszowych w Chorwacji i Serbii. W szczególności dziękuję dr Nebojšy Blanuży – prodziekanowi Wydziału Nauk Politycznych Uniwersytetu w Zagrzebiu za zorganizowanie badań i profesjonalne konsultacje. Pani Ljiljanie Davidović – kustosz Wydziału Nauk Politycznych Uniwersytetu w Belgradzie za praktyczne wskazówki w poszukiwaniu nieodzownych materiałów. Dr Živojinowi Đuriciowi – dyrektorowi Instytutu Nauk Politycznych (*Institut za političke studije*) w Belgradzie za wartościowe rozmowy i udzieloną pomoc w dostępie do zasobów serbskich instytucji naukowych. Jovanovi Baziciovi – profesorowi z Uniwersytetu w Prisztinie za wskazówki i dyskusje na temat stosunków serbsko-chorwackich. Przyjacielowi Dušanowi Spasiciowi za wszechstronną pomoc podczas pobytów w Belgradzie.

Na koniec dziękuję rodzicom, za okazaną cierpliwość i zainteresowanie moją pracą, a w szczególności za wspólne podróże, dzięki którym poznałem Bałkany.

Rozdział I

Wybrane zagadnienia z zakresu międzynarodowych stosunków politycznych z uwzględnieniem Serbii i Chorwacji

1.1. Pojęcie międzynarodowych stosunków politycznych

Sermin międzynarodowych stosunków politycznych jest ściśle powiązany z pojęciem stosunków międzynarodowych, które w uproszczeniu są rodzajem stosunków społecznych kształtujących się ponad granicami państw i dotyczą relacji między różnymi podmiotami porządku międzynarodowego. W ten sposób stosunki międzynarodowe stanowią jedną ze sfer aktywności jednostek i zbiorowości we współczesnym świecie¹. Warto wspomnieć, że koncept „stosunki międzynarodowe” został po raz pierwszy zastosowany przez angielskiego filozofa i prawnika Jeremy’ego Benthama w 1789 roku w odniesieniu do stosunków między państwami. Należy mieć jednak na uwadze, że kształtujące się w późniejszym okresie teorie stosunków międzynarodowych oprócz państw włączyły innych uczestników tj. narody czy organizacje międzynarodowe. Dla potrzeb dalszych rozważań należy przywołać jedną z definicji stosunków międzynarodowych², w świetle której stanowią one ogół celowych i zorganizowanych

¹ E. Kuźelewska, *Stosunki międzynarodowe i ich uczestnicy* [w:] *Współczesne międzynarodowe stosunki polityczne*, J. Stachura (red.), Białystok 2010, s. 9.

² Definicja stosunków międzynarodowych, jako relacji pomiędzy uczestnikami zawiera trzy nurty: (1) definicje podmiotowe, inaczej stosunki międzynarodowe określane przez wyliczenie ich liczby podmiotów w nich uczestniczących, z wyszczególnieniem, że ich działania swoim zasięgiem przekraczają granice państwowe. Przyjmuje się, że uczestnicy stosunków międzynarodowych to państwa, narody, organizacje międzypaństwowe oraz podmioty transnarodowe o charakterze politycznym, ideologicznym, gospodarczym, a także pozarządowe organizacje o międzynarodowym zasięgu oddziaływania; (2) definicje przedmiotowe, określające stosunki międzynarodowe, jako proces oddziaływań przekraczających granice państw, niezależnie od tego, przez kogo są one podejmowane; (3) definicje podmiotowo-przedmiotowe, określające stosunki międzynarodowe wykraczające poza obszar państwa, bez bliższego podawania podmiotów (kto realizuje), ani rodzaju relacji, czyli przedmiotu (czego dotyczy). W tym przypadku ważne są interakcje oraz więzi między określonymi podmiotami, a także

wanych oddziaływań w stosunku do zagranicy (o charakterze politycznym, gospodarczym, kulturalnym i innym), zachodzącym w systemie międzynarodowym między poszczególnymi uczestnikami, którymi są podmioty zorganizowane (suwerenne – państwa, niesuwerenne – pozostali) i świadomie podejmujące aktywność w stosunku do swojej zagranicy – z wyznaczonym celem działania i zamiarem utrwalenia lub zmienienia pewnych stanów rzeczy w środowisku międzynarodowym, respektując w swym działaniu reguły i zasady postępowania w środowisku międzynarodowym (prawne, polityczne i moralne) lub dążące do stworzenia nowych³. Jak już wspomniano międzynarodowe stosunki polityczne wchodzą w zakres szeroko pojętych stosunków międzynarodowych i według jednego z ujęć ich przedmiotem są problemy wojny i pokoju, konfliktów oraz współpracy między niezależnymi podmiotami stosunków międzynarodowych. Natomiast podstawowe zagadnienia międzynarodowych stosunków politycznych tworzą aktorzy światowej sceny politycznej, ich cele i dążenia, a także instrumenty, którymi się posługują⁴. W ten sposób cechą charakterystyczną międzynarodowych stosunków politycznych jest prymat państwa, jako ich uczestnika, jak również prymat polityki nad innymi sferami rzeczywistości⁵.

Polityczność stosunków międzynarodowych akcentują przedstawiciele klasycznej szkoły prawa międzynarodowego, według których funkcją stosunków politycznych jest wprowadzenie porządku do społeczności międzynarodowej pojmowanej w węższym znaczeniu, a więc społeczności państw, aż do ustanowienia pewnych form władzy międzynarodowej. Natomiast przedstawiciele szkoły realistycznej traktują międzynarodowe stosunki polityczne jako podstawową płaszczyznę funkcjonalną stosunków międzynarodowych. Należy podkreślić, że na przestrzeni wieków ukształtował się prymat międzynarodowych stosunków politycznych, związanych z wolą polityczną państw i stwarzających ramy organizacyjno-prawne dla innych płaszczyzn stosunków międzynarodowych: ekonomicznych, wojskowo-strategicznych czy międzyspołecznych⁶. Międzynarodowe stosunki polityczne stanowią podsystem funkcjonalny (dziedzinę) stosunków międzynarodowych, przejawiają się przede wszystkim w działalności dyplomatycznej państw, zarówno w relacjach dwustronnych (bilateralnych), jak i wielostronnych (multilateralnych). Pojęcie dyplomacji ma wielorakie znaczenie, jednym z nich jest ujęcie jej jako sztuki osiagania celów polityki zagranicznej i reprezentacji

czynnikami, które je warunkują. Zob. K. Załęski, *Międzynarodowe stosunki polityczne. Wybrane problemy*, Dąblin 2011, s. 10.

³ R. Zenderowski, *Stosunki międzynarodowe. Vademecum*, Wrocław 2006, s. 25.

⁴ E. Kuzelewska, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 9.

⁵ K. Załęski, *Międzynarodowe stosunki polityczne...*, s. 12.

⁶ A. Czarnocki, *Międzynarodowe stosunki polityczne [w:] Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, funkcjonowanie*, E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), Warszawa 1994, s. 181.

interesów państwa na arenie międzynarodowej na drodze komunikowania się, a zwłaszcza rokowań z innymi podmiotami prawa międzynarodowego⁷. W ten sposób główną intencją dyplomacji jest nawiązywanie i utrzymywanie kontaktów międzynarodowych, które umożliwiają realizację często odmiennych interesów. Warto zaznaczyć, że dążenie do porozumienia się stron i neutralizacji różnicy poglądów jest osiągane poprzez współpracę (negocjacje), a nie konfrontację. Najpowszechniejszą formę dyplomacji stanowią stosunki dwustronne tzn. między dwoma państwami, w utrzymywaniu których pośredniczą ich misje dyplomatyczne⁸, stale przebywające na terytorium tego drugiego państwa⁹. Warunkiem koniecznym do ustanowienia stosunków dyplomatycznych jest wzajemne potwierdzenie suwerenności państw oraz ich najwyższych władz. Należy jednak odnotować, że globalizacja oraz internacjonalizacja życia społeczeństw przełożyły się na zaistnienie regionalnych bądź globalnych kwestii, które wymagają jednoczesnego zaangażowania wielu podmiotów stosunków międzynarodowych. W tym też przypadku nieodzowne jest prowadzenie przez państwa stosunków wielostronnych i temu przedsięwzięciu służą konferencje bądź organizacje międzynarodowe.

1.2. Państwo jako podmiot stosunków międzynarodowych

Kluczowym uczestnikiem stosunków międzynarodowych wciąż pozostaje państwo¹⁰. Istnieje cały szereg definicji pojęcia państwa, niemniej na gruncie politologii najczęściej określane jest w kategoriach jedności trzech elementów: terytorium, ludności oraz suwerennej władzy¹¹. Wskazane powyżej tzw. klasyczne ujęcie państwa zostało uzupełnione o czwarty element – zdolność do utrzymywania stosunków z innymi państwami i niezależność

⁷ Ibidem, s. 183; W. Szymborski, *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Bydgoszcz 2008, s. 241.

⁸ Misja dyplomatyczna – zagraniczny organ państwa wysyłającego, spełniający powierzone mu funkcje dyplomatyczne i reprezentujący urzędowe i publiczne interesy tego państwa.

⁹ A. Czarnocki, *Międzynarodowe stosunki polityczne...*, s. 186.

¹⁰ Podmiotami stosunków międzynarodowych obok państwa są niektóre organizacje międzynarodowe oraz narody.

¹¹ Klasyczne ujęcie państwa wywodzi się od definicji zaproponowanej przez niemieckiego prawnika Georga Jellinka, w świetle której państwo to organizacja polityczna, którą tworzy ludność zamieszkująca określone terytorium, wyposażona w suwerenną władzę. Zob. T.D. Grant, *Defining Statehood: The Montevideo Convention and its Discontents*, „Columbia Journal of Transnational Law” t. 37(2), 1999, s. 416. Nieco odmienny pogląd wobec państwa reprezentują realiści, którzy zdefiniowali państwo jako terytorialną jednostkę polityczną, której cechą charakterystyczną jest centralne podejmowanie decyzji, państwo jest prawnie suwerenne w tym sensie, że nie uznaje ani zewnętrznego ani wewnętrznego zwierzchnictwa (brak elementu ludności). Zob. C. Brown, K. Ainley, *Understanding International Relations*, New York 2005, s. 63–64.

od nich¹². Pierwszy z wymienionych komponentów to terytorium. Zasadniczo istnieje kilka teorii odnoszących się do pojęcia terytorium państwowego, jednakże można przyjąć, że jest to przedmiot władzy państwowej, a także przestrzeń, w granicach której państwo wykonuje władzę w sposób wyłączny i pełny w stosunku do osób, rzeczy i zdarzeń¹³. Przyjmuje się, że terytorium państwa obejmuje obszary lądowe, morskie, wewnątrz ziemi oraz przestrzeń powietrzną¹⁴. W tym aspekcie nieodzowne jest również określenie pojęcia granicy terytorium państwowego (granice lądowe, morskie), którą stanowi linia ciągła, wyraźnie i precyzyjnie oddzielająca od siebie terytoria państwowe lub terytorium państwowe od terytorium niepodlegającemu zwierzchności żadnego państwa. Na ogół granica państwowa ustalana jest na podstawie umowy międzynarodowej, niemniej jednak istnieje możliwość określenia jej na mocy arbitrażu lub decyzji sądowej bądź organu międzynarodowego. Zagadnieniem, które wciąż generuje wiele kontrowersji jest kwestia nabywania i utraty terytorium. Państwo może nabyć terytorium na kilka sposobów m.in. poprzez cesję¹⁵, inkorporację¹⁶, zawłaszczenie¹⁷, zasiedzenie¹⁸, przyrost¹⁹, czy też zawojowanie²⁰. Utrata

¹² Prawne kryteria państwowości zostały wyszczególnione w Konwencji o prawach i obowiązkach państw, przyjętej w 1933 r. na VII konferencji panamerykańskiej w Montevideo. W art. 1 określono, że państwo jako podmiot prawa międzynarodowego powinno mieć następujące elementy: stałą ludność, określone terytorium, suwerenną władzę, zdolność wchodzenia w stosunki z innymi państwami. Zob. Art. 1 *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States*, Signed at Montevideo, 26 December 1933.

¹³ R. Zenderowski, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 136.

¹⁴ Na ten temat czyt. ibidem, s. 138–149.

¹⁵ Cesja – odstąpienie przez państwo części swojego terytorium na rzecz drugiego, potwierdzone umową międzynarodową. Formalnie składa się z dwóch etapów: 1. Zrzeczenia się praw do obszaru przez cedenta i zobowiązanie się do pozostawienia swobody działania drugiej stronie. 2. Faktycznego objęcia władzy na danym obszarze przez cesjonariusza. Niekiedy podkreśla się konieczność uznania cesji przez państwa trzecie, np. dla zachowania statusu prawnego obszaru czy konieczności przeprowadzenia plebiscytu wśród ludności.

¹⁶ Inkorporacja – forma zjednoczenia, która od tzw. pełnego zjednoczenia różni się tym, że jedno z integrujących się państw i jego naród po połączeniu nadal zachowują niezmienną tożsamość międzynarodową, podczas gdy pozostałe państwo ze swej tożsamości rezygnuje.

¹⁷ Zawłaszczenie – inaczej tzw. efektywna okupacja, oznacza rzeczywiste wykonywanie władzy państwowej na terytorium będącym do tej pory *res nullius* (terytorium niepodlegające wcześniej innej władzy państwowej lub teren porzucony). Wykonywanie władzy staje się podstawą do uznania suwerenności terytorialnej danej władzy.

¹⁸ Zasiedzenie – nabycie tytułu prawnego do terytorium niestanowiącego wcześniej *res nullius*, przez co dane terytorium jest uzyskiwane w sposób bezprawny lub w okolicznościach, w których nie można udowodnić legalności jego nabycia. Warunkiem zasiedzenia jest posiadanie terytorium w długim okresie bez zgłaszanych protestów przez inne państwa oraz ciągłe i pokojowe wykonywanie praw suwerennych.

¹⁹ Przyrost – nabycie terytorium przez państwo na skutek działalności sił przyrody.

²⁰ Zawojowanie – całkowite zajęcie terytorium państwa i przejęcie kontroli nad nim w drodze zbrojnej oraz pozbawienie dotychczasowego suwerena władzy zwierzchniej. Współcześnie zawojowanie jest zakazane przez prawo międzynarodowe.

może odbyć się na drodze wspomnianych powyżej sposobów z wyjątkiem zawłaszczenia i zawojowania. Zróżnicowanie środków ściśle wiąże się z jakością i fazą rozwoju stosunków międzynarodowych, dlatego też metody wykorzystujące przemoc w pozyskiwaniu terytorium są w realiach XXI w. nie akceptowane przez społeczność międzynarodową. W tym miejscu warto również odnieść się do kwestii zwierzchnictwa terytorialnego, które jest formą wykonywania przez państwo suwerenności nad określonym terytorium. Władza państwowa dysponuje monopolem na stosowanie przymusu i jurysdykcji, tym samym nie dopuszcza innych podmiotów do sprawowania jakiegokolwiek kontroli nad swoim terytorium²¹. Do sposobów umownego ograniczania zwierzchnictwa terytorialnego państwa zalicza się m.in. demilitaryzację²², neutralizację²³, dzierżawę²⁴, serwitut²⁵, tranzyt²⁶ oraz okupację²⁷. Kwestie odnoszące się do terytorium państwa i jego granic są na ogół zawierane w najwyższych aktach państwowych (m.in. w ustawach zasadniczych). W kontekście wybranego tematu badawczego warto odnieść się do Konstytucji Republiki Chorwacji z 22 grudnia 1990 roku, która do zasad podstawowych wlicza m.in. zwierzchnictwo terytorialne. Na podstawie art. 2 suwerenność Republiki Chorwacji rozciąga się na jej obszary lądowe, rzeki, jeziora, kanały, wewnętrzne wody morskie, wody morza terytorialnego oraz przestrzeń powietrzną nad tymi obszarami. Ponadto zgodnie z prawem międzynarodowym, wykonuje suwerenne prawa i jurysdykcję na całym obszarze morskim i na dnie Adriatyku do granic z sąsiadami²⁸. Granice Republiki Chorwacji mogą być zmienione jedynie decyzją parlamentu²⁹. Natomiast serbska ustawa zasadnicza z 8 listopada 2006 roku w art. 8 zaznacza, że terytorium Republiki Serbii jest jednolite i niepodzielne, a jej granice są nie-

²¹ R. Zenderowski, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 167.

²² Demilitaryzacja – umowny obowiązek zlikwidowania oraz zakaz budowy i utrzymywania w przyszłości urządzeń i obiektów wojskowych na określonym terytorium lub jego części, a także zakaz utrzymywania tam sił zbrojnych.

²³ Neutralizacja – umowne wyłączenie możliwości prowadzenia działań wojennych na danym terytorium oraz nakaz powstrzymywania się od wykorzystywania go w charakterze bazy do prowadzenia takich działań.

²⁴ Dzierżawa – umowna forma ograniczenia zwierzchnictwa terytorialnego, polegająca na udzielaniu przez suwerena terytorialnego zgody na wykorzystywanie części jego terytorium przez inne państwo.

²⁵ Serwitut – forma ograniczenia zwierzchnictwa terytorialnego państwa w przypadku, gdy na terytorium jednego państwa nałożone są konkretne ograniczenia w interesie innego państwa, grupy państw lub całej społeczności międzynarodowej.

²⁶ Tranzyt – zespół nadzwyczajnych ułatwień umożliwiających przejazd przez dane terytorium państwowe.

²⁷ Okupacja – tymczasowe zajęcie obcego terytorium przez wprowadzenie tam sił zbrojnych.

²⁸ Art. 2 *Ustav Republike Hrvatske*, Narodne novine, br. 85/10.

²⁹ Art. 8, ibidem.

naruszalne i mogą być zmienione na podstawie procedury przewidzianej dla zmiany konstytucji³⁰. Specyficzną cechą konstytucji Republiki Serbii jest uwzględnienie w preambule integralności terytorialnej państwa, której nieodłączną część stanowi Kosowo i Metochia³¹. W tym miejscu warto również odnieść się do problematyki serbsko-chorwackiej granicy państwowej. W 2002 roku oba państwa podpisały protokół w sprawie zasad demarkacji granicy, jednakże wciąż nie doszło do jego ratyfikacji i stworzenia podstaw prawnych dla umowy międzynarodowej³². W ten sposób obecna linia graniczna między Serbią a Chorwacją nie ma oficjalnego potwierdzenia.

Drugim elementem składowym państwa jest jego ludność. W prawie międzynarodowym to ogół osób fizycznych zamieszkujących terytorium określonego państwa i podlegających jego jurysdykcji. W tym zakresie wyróżnia się obywateli, pozostających w szczególnej stałej więzi prawnej z państwem oraz cudzoziemców przebywających na jego terytorium³³. Status ludności jest określany przez władzę państwową, niemniej może być również regulowany na drodze umów międzynarodowych, czego przykładem są umowy dotyczące statusu mniejszości narodowych³⁴. Najliczniejszą częścią składową ludności państwa stanowią jego obywatele, dlatego też nieodzowne jest określenie warunków prawnych ich funkcjonowania w państwie. W tym celu służy instytucja obywatelstwa, która stwarza trwały węzeł prawny łączący osobę fizyczną z jakimś państwem. Ponadto obywatelstwo stanowi podstawę, na której opiera się ogół praw i obowiązków jednostki wobec państwa³⁵. Nabycie obywatelstwa może nastąpić wskutek urodzenia (pierwotne) bądź przez naturalizację, zamążpójście lub reintegrację (pochodne). W pierwotnym nabyciu obywatelstwa wyróżnia się dwie zasady: „prawo krwi” (*ius sanguinis*) lub „prawo ziemi” (*ius soli*). W pierwszym przypadku obywatelstwo jednostki określa się wedle obywatelstwa rodziców, natomiast

³⁰ Art. 8 *Ustav Republike Srbije*, Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

³¹ E. Bujwid-Kurek, *Serbia w nowej przestrzeni ustrojowej. Dzieje, ustrój, konstytucja*, Kraków 2012, s. 91–95.

³² Protokół w sprawie zasad demarkacji granicy oraz przygotowania Traktatu o granicy państwowej między Republiką Chorwacji i Federalną Republiką Jugosławii z 23 kwietnia 2002 r.

³³ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2001, s. 259.

³⁴ Mniejszość narodowa – to grupa, która znajduje się w liczebnej mniejszości wobec pozostałej ludności, posiada obywatelstwo kraju zamieszkania, odróżnia się od reszty obywateli cechami etnicznymi, językowymi, kulturowymi lub religijnymi oraz posiada świadomość narodową, subiektywną wolę bycia mniejszością i podkreśla swą odrębność. Zob. M. Barwiński, *Pojęcie narodu oraz mniejszości narodowej i etnicznej w kontekście geograficznym, politycznym i socjologicznym*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2004, nr 5, s. 70.

³⁵ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo...*, s. 260.

w drugim według miejsca urodzenia³⁶. W ustawodawstwie chorwackim oraz serbskim zastosowano mieszany system wykorzystujący zarówno elementy *ius sanguinis*, jak też *ius soli*³⁷. Jednym z przypadków pochodnego nabycia obywatelstwa jest naturalizacja, czyli uzyskanie statusu obywatela danego państwa przez osobę nieposiadającą żadnego obywatelstwa lub posiadającą obywatelstwo innego państwa. Naturalizacja obwarowana jest szczególnymi warunkami m.in. wymagane jest stałe przebywanie przez pewien okres na terenie danego państwa, znajomość języka, zrzeczenie się poprzedniego obywatelstwa. W przypadku ustawodawstwa serbskiego, które dopuszcza podwójne obywatelstwo, wymagana jest pełnoletniość oraz co najmniej trzyletnie zamieszkanie na terytorium Republiki Serbii³⁸. Chorwackie ustawodawstwo jest bardziej restrykcyjne i oprócz pełnoletniości, obligeuje do ośmioletniego domicyliu, znajomości chorwackiego języka oraz kultury³⁹.

Trzecim składnikiem państwa jest suwerenna władza, przez którą rozumie się władzę zwierzchnią w danym państwie, niezależną od jakiegokolwiek władzy zewnętrznej. W ustroju demokratycznym władza państwa nie podlega żadnej innej władzy poza narodem (ogółem obywateli). Państwo zachowuje suwerenność wewnętrzną, jeśli jego instytucje są niezależne w podejmowaniu decyzji od innych organizacji działających na jego terytorium. Suwerenność zewnętrzna oznacza, że państwo może dobrowolnie nawiązywać równorzędne stosunki z innymi państwami, być członkiem swobodnie wybranych organizacji międzynarodowych. Ten ostatni czynnik bezpośrednio wiąże się z czwartym elementem składowym państwa – zdolnością do utrzymywania stosunków z innymi państwami. Owa zdolność wynika z statusu międzynarodowego państwa, dla którego podstawą jest uznanie jego suwerenności przez inne państwa. Chorwaci proklamowali swoją niepodległość w czerwcu 1991 roku, jednakże proces uznawania chorwackiej suwerenności przez inne państwa trwał wiele miesięcy. W przypadku Serbii, wspomniana kwestia była bardziej skomplikowana. W następstwie rozpadu⁴⁰ socjalistycznej Jugosławii, Serbia wraz z Czarnogórą w kwietniu 1992 roku skonstruowały Federalną Republikę Jugosławii, przekształconą w 2003 roku w luźną federację Serbii i Czarnogóry. Ostatecznie w czerwcu 2006 roku

³⁶ Ibidem, s. 261.

³⁷ Art. 3–16 *Zakon o hrvatskom državljanstvu*, Narodne novine 53/91, 70/91, 28/92, 113/93, 4/94, 130/11; Art 6–26 *Zakon o državljanstvu Republike Srbije*, Službeni glasnik RS, br. 135/2004, 90/2007.

³⁸ Art. 14 *Zakon o državljanstvu Republike Srbije...*

³⁹ Art. 8 *Zakon o hrvatskom državljanstvu...*

⁴⁰ W odniesieniu do wydarzeń w SFRJ na przełomie lat 80. i 90. XX w., Marek Waldenberg zaproponował w miejsce określenia rozpad SFRJ zastosować pojęcie rozbicia SFRJ. M. Waldenberg zauważył, że rozpad jest procesem żywiołowym, natomiast w przypadku SFRJ mowa jest o celowym działaniu dążącym do rozbicia federacji. Zob. M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, Warszawa 2005, s. 74.

federacyjna struktura została rozwiązana, w następstwie czego powstała Republika Serbii. Z racji, że zmianie podlegał ustrój kolejnych państwowości, a Federalna Republika Jugosławii była sukcesorką socjalistycznej Jugosławii serbska suwerenność dysponowała uznaniem międzynarodowym.

Wspomniana powyżej problematyka dotycząca pojęcia państwa stanowi podłoże dla procesu państwowotwórczego. Współcześnie państwo, jako nowy podmiot prawa międzynarodowego może powstać przez secesję oraz zmianę statusu terytoriów zależnych⁴¹, rozpad⁴², połączenie,⁴³ lub też utworzenie władzy na terytorium niczym⁴⁴. Przykładem zróżnicowanego sposobu formowania się państw są współczesne republiki pojugosłowiańskie. Republika Chorwacji powstała na drodze secesji, wyodrębniając się ze struktury federacji jugosłowiańskiej w 1991 roku, natomiast Republika Serbii w wyniku rozpadu serbsko-czarnogórskiej federacji w 2006 roku. Ostatnim (co nie oznacza, że ostatecznym) etapem rozdrobnienia terytorialnego na obszarze pojugosłowiańskim była secesja Kosowa z serbskiego państwa w 2008 roku. Warto zaznaczyć, że Serbia i Chorwacja wciąż nie zawarły traktatu granicznego, przez co ich wspólna linia graniczna na Dunaju nie ma prawnego potwierdzenia, co w konsekwencji stwarza możliwość powstawania terytoriów niczych (*terra nullius*). Fakt ten stał się podłożem dla powołania w kwietniu 2015 roku Liberlandu – mikropaństwa na serbsko-chorwackim pograniczu⁴⁵.

Państwa różnią się między sobą pod wieloma względami: terytorialnym, populacyjnym, ekonomicznym, politycznym itp. Jednym z ważniejszych kryteriów określających państwo, jest jego rola w stosunkach międzynarodowych. W tym aspekcie można wyróżnić mocarstwa uniwersalne (globalne)⁴⁶, regionalne oraz sektorowe⁴⁷, państwa średniej wielkości⁴⁸, małe⁴⁹ oraz upadłe (upadające)⁵⁰. W obecnych czasach czynnik ludnościowy i terytorialny nie stanowi kluczowej roli w określaniu siły państwa, większy

⁴¹ Secesja – oderwanie się części terytorium i utworzenie na nim nowego państwa.

⁴² Rozpad – powstanie na terytorium dawnego państwa dwóch lub więcej nowych państw.

⁴³ Połączenie – utworzenie z dwóch lub więcej państw jednego, całkowicie nowego państwa.

⁴⁴ R. Zenderowski, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 233.

⁴⁵ <https://liberland.org/en/about/> (dostęp 01.05.2016).

⁴⁶ Mocarstwo uniwersalne (globalne) – państwo zdolne do działań międzynarodowych w wszystkich dziedzinach i zakresach w skali globalnej.

⁴⁷ Mocarstwo regionalne lub sektorowe – państwo zdolne do oddziaływań w poszczególnych dużych regionach geograficznych lub w określonych sferach współpracy międzynarodowej.

⁴⁸ Państwa średniej wielkości – państwa zdolne do działań transgranicznych i regionalnych o ograniczonym zakresie.

⁴⁹ Państwa małe – państwa niemające zdolności do działań samodzielnych, zmuszone do kooperacji z sąsiadami lub innymi państwami.

⁵⁰ Państwa upadłe (upadające) – państwa znajdujące się w stadium rozkładu wewnętrznego o licznych zagrożeniach i implikacjach międzynarodowych.

nacisk kładzie się na jego wpływy polityczne i ekonomiczne. Podkreśla się, że miarą siły państwa jest zasięg oddziaływania na arenie międzynarodowej, czyli na innych uczestników⁵¹. Zarówno Serbia, jak i Chorwacja są państwami średniej wielkości, a ich oddziaływanie ogranicza się głównie do regionu Półwyspu Bałkańskiego. Omawiane państwa są niewielkie terytorialnie i populacyjnie oraz dysponują zbliżonym potencjałem ekonomicznym, dlatego też ich współistnienie nacechowane jest regionalną rywalizacją. Natomiast w oparciu o kryterium struktury państwa na ogół mamy do czynienia z państwami jednolitymi (unitarnymi)⁵², złożonymi⁵³ lub zróżnicowanymi⁵⁴. W tym względzie chorwacka państwowość jest jednolita, natomiast serbska zróżnicowana (równoległe funkcjonowanie okręgów autonomicznych⁵⁵).

1.3. Naród jako podmiot stosunków międzynarodowych

Równie ważnym podmiotem stosunków międzynarodowych obok państwa jest naród. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest fakt, że narody stanowią *conditio sine qua non* istnienia państw. Co więcej na przestrzeni wieków wiele narodów funkcjonowało bez swojej państwowości i wciąż można odnotować podobne przypadki (m.in. Kurdowie, Czecczeńcy, Baskowie). W literaturze przedmiotu pojęcie narodu jest różnie definiowane, niemniej można określić trzy podstawowe podejścia: pierwotne, modernistyczne i symboliczne. Pierwszy z wymienionych poglądów określa naród jako byt naturalny, ponadczasową zbiorowość, posiadającą wspólne cechy tj. pochodzenie, rasa, język, religia czy terytorium. W modernistycznym ujęciu naród jest konsekwencją przede wszystkim europejskiej rewolucji przemysłowej i jego powstanie jest związane z rozwojem kapitalizmu, technologii, biurokracji oraz rozwojem nowożytnego państwa narodowego. Natomiast symboliczna koncepcja narodu odwołuje się do mitów, pamięci, wartości i symboli w świadomym tworzeniu odgórnie tożsamości narodowej⁵⁶. Warto przytoczyć również ujęcie narodu, jako *ethnos*, w świetle którego tym, co konstruuje naród jest przekonanie o wspólnym pochodzeniu. Naród etniczny

⁵¹ M. Sulek, *Parametry potęgi (siły) państwa – stale czy zmienne?* [w:] *Państwo w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, M. Sulek, J. Symonides (red.), Warszawa 2009, s. 65.

⁵² Państwa jednolite (unitarne) – państwa, które na zewnątrz funkcjonują, jako jeden podmiot i nie stosują podziału suwerenności między całość i części składowe.

⁵³ Państwa złożone – państwa, w których występuje podział suwerenności między całość i części składowe, wśród których wyróżniamy federacje (państwa związkowe) i konfederacje (związek państw).

⁵⁴ Państwo zróżnicowane – państwo zbudowane jednolicie w swej zasadniczej części, jednakże posiadające w obrębie swoich granic terytorium lub terytoria mające jakieś odrębne cechy ustrojowe.

⁵⁵ Na ten temat zob. E. Bujwid-Kurek, *Serbia...*, s. 176–182.

⁵⁶ *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, E. Cziomer, L.W. Zyblikiewicz (red.), Warszawa 2006, s. 60.

(*ethnos*) obejmuje cały szereg uwarunkowań m.in. przekonanie o posiadaniu wspólnych przodków, założycieli i bohaterów narodu (*genos*), wspólny język (*logos*), tradycje i zwyczaje (*ethnos*), pamięć historyczną i świadomość ciągłości rozwoju narodu (*epos*) oraz przywiązanie do określonego terytorium (*topos*)⁵⁷. Odmienny punkt widzenia zawiera definicja narodu jako *demos*. W tym przypadku naród jest wspólnotą obywateli zamieszkujących terytorium danego państwa i tym, co go konstruuje jest polityka oraz pojęcie obywatelstwa, natomiast identyfikacja etniczna ma drugorzędne znaczenie. W ten sposób uzyskujemy pojęcie narodu politycznego, dla którego nacjonalizm stanowi ideologię integracyjną, umożliwiającą państwu tworzenie i umocnienie narodu⁵⁸. Niewątpliwie Chorwaci oraz Serbowie są odrębnymi narodami politycznymi, choć w niektórych aspektach można zauważyć ich wzajemną bliskość (etniczną, kulturową, językową).

Mając na uwadze specyfikę państw poługosłowiańskich wspomniany powyżej nacjonalizm wymaga szerszego omówienia. Niewątpliwie nacjonalizm stanowi światopogląd, w którym zawierają się wątki polityczne, kulturowe, ekonomiczne czy religijne i który w centrum ludzkich wysiłków nakazuje umieszczać dobro narodu jako wspólnoty gwarantującej optymalny byt jednostce. Zasadniczą przyczyną kształtowania się nacjonalizmów jest psychologiczna potrzeba definiowania własnej tożsamości za pośrednictwem członkostwa w szerszej społeczności, z którą jednostkę łączy m.in. przekonanie o wspólnym pochodzeniu⁵⁹. Tak zakreślona koncepcja powoduje pewną nieścisłość w zachodzących zależnościach między nacjonalizmem a narodem. Z jednej strony można założyć pierwszeństwo narodu przed nacjonalizmem, z drugiej relację odwrotną. Nacjonalizm może być zatem rozpatrywany jako ideologia narodu już uformowanego lub jako ideologia tworząca naród⁶⁰. W przypadku Chorwatów i Serbów możemy mówić o przeciwstawnej zależności. Przypomnijmy, że Chorwaci byli narodem „zapomnianym”, którego odrodzenie przypada na połowę XIX w.⁶¹ W następstwie czego, mamy do czynienia z procesem „tworzenia się” chorwackiego narodu, który w głównej mierze miał podłoże w narastającym nacjonalizmie⁶². W ten sposób chorwacki nacjonalizm przełożył się na uznanie Chorwatów za jeden z narodów

⁵⁷ R. Zenderowski, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 305; M. Griffiths, T. O’Callaghan, *International Relations: The Key Concepts*, London 2002, s. 205.

⁵⁸ R. Zenderowski, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 307.

⁵⁹ Ibidem, s. 310.

⁶⁰ W. Konarski, *Naród, mniejszość, nacjonalizm, religia – przyczynek do dyskursu o pojęciach i powiązaniach między nimi* [w:] *Narody XXI wieku*, A. Hołub (red.), Olsztyn 2007, s. 38.

⁶¹ Królestwo Chorwacji istniało w latach 925–1102, następnie zostało przejęte przez Królestwo Węgry. Przez kolejne wieki (do XX w.) Chorwaci nie stworzyli państwa i nie byli uznawani za odrębny naród.

⁶² W. Konarski, *Naród...*, s. 39.

konstruujących federację jugosłowiańską (najpierw monarchiczną, a następnie socjalistyczną). Serbowie w drugiej połowie XIX w. byli już narodem uformowanym, dysponującym odrębnym państwem, dlatego też serbski nacjonalizm XX w. odnosił się głównie do umocnienia pozycji politycznej Serbów względem innych narodów (dominacja polityczna Serbów w Królestwie Jugosławii).

W kontekście prowadzonych rozważań należy zaznaczyć, że nacjonalizm może być inicjowany oddolnie (zazwyczaj przez inteligencję i rozpowszechniany wśród społeczeństwa), bądź odgórnie (przez elity państwowe dla umocnienia reżimu politycznego). Rozważając wydarzenia polityczno-społeczne z przełomu lat 80. i 90. XX w., które zaowocowały rozpadem socjalistycznej Jugosławii można ponownie odnieść się do nacjonalizmu serbskiego i chorwackiego. W pierwszym przypadku zauważalne jest wyraźne nacechowanie odgórne, głównie za sprawą reżimu politycznego preferowanego przez Slobodana Miloševicia. Serbska elita polityczna miała znaczący wpływ na szerzenie postaw nacjonalistycznych wśród społeczności serbskiej. W drugim przypadku można dostrzec ruch oddolny, za inicjowany jeszcze w latach 60. XX w. przez chorwacką inteligencję (tzw. *maspok*⁶³), który w późniejszym okresie został wzmocniony przez chorwackich polityków. Zarówno nacjonalizm serbski, jak i chorwacki można odczytywać w charakterze etnonacjonalizmu, którego podstawową wartością jest jedność między ludźmi „tej samej krwi” niezależnie od miejsca ich zamieszkania⁶⁴. Wykorzystując koncept odrębności etnicznej (serbskiej, chorwackiej), wypracowano stosowne fundamenty dla osiągnięcia wyznaczonych celów politycznych (obrona serbskich interesów w jugosłowiańskiej federacji, wyłączenie Chorwacji z Jugosławii). Nacjonalizm jest pojęciem szerokim i niejednoznacznym, dlatego też często odczytywany jest w aspekcie czy to pozytywnym czy negatywnym. Korzyściami bezpośrednio wynikającymi z nacjonalistycznej postawy społeczeństwa są m.in.: dostarczenie władzy legitymizacji, przejawiające się przekonaniem o zasadności działań elity politycznej wobec narodu, czy też realizowanie ważnej funkcji psychologicznej, jaką jest zaspokojenie potrzeby przynależności do wspólnoty⁶⁵. Natomiast najbardziej szkodliwym następstwem nacjonalizmu jest zagrożenie powstania konfliktu (często militarnego) z „wrogimi” grupami społecznymi (narodami). Niestety nietolerancja i szerzenie koncepcji „wyższości” jednego narodu nad drugim w konsekwencji stwarza podłoże dla wojen o różnym charakterze (etnicznym, domowym, między państwowym, itd.), czego przykładem może być wojna w Chorwacji oraz w Bośni i Hercegowinie na początku lat 90. XX w., których źródło można

⁶³ Szerzej na ten temat w rozdziale drugim.

⁶⁴ R. Zenderowski, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 314.

⁶⁵ Ibidem, s. 315; *Zarys współczesnych...*, s. 65.

zlokalizować w nacjonalizmach poszczególnych narodów, konstruujących socjalistyczną Jugosławię.

W tym miejscu wydaje się zasadne odniesienie się do prawa narodów do samostanowienia. Kwestia ta jest szczególnie ważna w przypadku secesji Chorwacji oraz innych republik byłej Jugosławii. Wspomniane prawo przyzwala określönemu narodowi na samodzielne kształtowanie swojego bytu gospodarczo-społecznego oraz (przede wszystkim) politycznego⁶⁶. Niemniej może również oznaczać prawo do szerokiej autonomii w ramach określonego państwa⁶⁷. Pojęcie jest nieostre, przez co bywa nadużywane m.in. dla usprawiedliwienia zróżnicowanych, niekiedy całkiem odmiennych wydarzeń politycznych⁶⁸. O tym czy danemu narodowi przyznaje się prawo do samostanowienia decyduje społeczność międzynarodowa (głównie istniejące państwa)⁶⁹. W tej materii nieodzowne jest zaistnienie stosownych czynników, wśród których wymienia się skuteczność, reprezentatywność oraz legalność działań narodowowyzwoleńczych (źródła materialne). Pierwszy z nich – najistotniejszy – określa, że dany naród powinien dominować liczebnie na określonym terytorium i być wspólnotą dobrze zorganizowaną, trwałą oraz stabilną, dysponującą elitami narodowymi (intelektualnymi, politycznymi). Kolejny z czynników odnosi się do poparcia dla idei i ruchu narodowowyzwoleńczego przez określony naród. Natomiast legalność działań, jak sama nazwa wskazuje wyklucza ruchy narodowowyzwoleńcze naruszające normy prawa międzynarodowego⁷⁰. Problematyka prawa narodów do samostanowienia w szerszym kontekście została podjęta po II wojnie światowej, głównie za sprawą ujęcia jej w Karcie Narodów Zjednoczonych (źródło formalne). W art. 1 wskazano, że celem Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) jest m.in. rozwijanie przyjaznych stosunków między narodami, opartych na poszanowaniu zasady równouprawnienia i samostanowienia narodów⁷¹. Na tej podstawie możliwe jest wydawanie stosowne-

⁶⁶ Samostanowienie definiuje się z reguły jako prawo narodów do utworzenia własnego państwa. J.S. Nye, *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, Warszawa 2009, s. 235.

⁶⁷ Zob. M. Griffiths, T. O'Callaghan, *International Relations...*, s. 294–295.

⁶⁸ Prawo narodów do samostanowienia zostało wykorzystane (w niektórych przypadkach z nadużyciem) m.in. dla prawnego potwierdzenia dekolonizacji w Afryce, rozpadu ZSRR czy Jugosławii, odłączenia się Abchazji, Osetii Południowej od Gruzji, odłączenia się Kosowa od Serbii, czy też Krymu od Ukrainy.

⁶⁹ Społeczność międzynarodowa – w wąskim znaczeniu oznacza ogół suwerennych państw, utrzymujących ze sobą stosunki regulowane przez prawo międzynarodowe, w szerokim znaczeniu pojęcie to obejmuje państwa oraz podmioty niesuwerenne, ale będące podmiotami prawa międzynarodowego. R. Zenderowski, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 106–107.

⁷⁰ R. Zenderowski, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 320.

⁷¹ Art. 1 Karta Narodów Zjednoczonych oraz Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, Departament Informacji ONZ, 1956.

go orzecznictwa trybunałów międzynarodowych, czy też uchwał organów organizacji międzynarodowych (np. rezolucji przez Zgromadzenie Ogólne ONZ). Wśród podmiotów, wobec których stosowane jest omawiane prawo wymienia się: narody kolonialne⁷², narody państw wielonarodowych⁷³, mniejszości narodowe⁷⁴, ludy tubylcze⁷⁵. Federacja jugosłowiańska wpisywała się w ramy państwa wielonarodowego, w granicach którego zamieszkiwali m.in. Serbowie oraz Chorwaci i bezsprzecznie każdy z tych narodów miał prawo do samostanowienia. W praktyce politycy chorwaccy wykorzystali wspomniane prawo dla usprawiedliwienia secesji z federacji jugosłowiańskiej i powołania odrębnego państwa narodowego w 1991 roku. Analogiczna taktyka została wykorzystana przez Słoweńców, Bośniaków, Macedończyków, a w późniejszym okresie przez Czarnogórców i kosowskich Albańczyków⁷⁶. W przypadku kosowskich Albańczyków kwestia ta budzi pewne zastrzeżenie, z racji że zarówno w okresie socjalistycznej Jugosławii, jak też po jej rozpadzie Albańczycy byli uznawani za mniejszość narodową. Ponadto odłączenie się południowej prowincji Serbii można traktować jako albański irredentyzm⁷⁷.

Samostanowienie narodów może być realizowane w sposób pokojowy, przy zastosowaniu m.in. plebiscytu⁷⁸, referendum niepodległościowego⁷⁹, wolnych wyborów⁸⁰ czy też ogłoszenia secesji bez użycia siły. Niekiedy jednak wykorzystywane są sposoby niepokojowe, czego przejawem są m.in.

⁷² Narody kolonialne – ludność zamieszkująca terytoria kolonialne byłych lub obecnych imperiów, m.in. brytyjskiego, hiszpańskiego, francuskiego.

⁷³ Narody państw wielonarodowych – ludność dominująca ilościowo na części państwa federalnego, często dysponująca odrębną jednostką administracyjną.

⁷⁴ Mniejszości narodowe – ludność zamieszkująca obszar danego państwa, odróżniająca się od większości społeczeństwa m.in. pochodzeniem etnicznym, językiem, kulturą i która posiada lub posiadała swoje państwo.

⁷⁵ Ludy tubylcze – to ludność (grupa etniczna), którą cechuje kontynuacja kulturowa oraz związek z określonym regionem (lub częściami regionu) i które w przeszłości zamieszkiwały lub do chwili obecnej zamieszkują dany region np. przed jego kolonizacją.

⁷⁶ O niekonsekwencji i wybiórczym stosowaniu prawa do samostanowienia świadczy fakt nieuznania na arenie międzynarodowej Republiki Serbskiej Krajiny, powołanej przez serbską mniejszość w Chorwacji w 1991 r.

⁷⁷ Irredentyzm – dążenie zwartych grup mniejszości narodowych zamieszkujących tereny przygraniczne (często sąsiadujących z państwem tej samej co one narodowości) do oderwania tych obszarów i przyłączenia ich do macierzy.

⁷⁸ Plebiscyt – forma demokracji bezpośredniej, oznaczająca głosowanie ludności jakiegokolwiek terytorium w celu wypowiedzenia się w sprawie jego statusu międzynarodowego.

⁷⁹ Referendum niepodległościowe – forma demokracji bezpośredniej, oznaczająca głosowanie o charakterze powszechnym (wszyscy uprawnieni do głosowania), którego przedmiotem jest kwestia przyjęcia statusu suwerennego państwa.

⁸⁰ Wolne wybory – demokratyczna zasada, oznaczająca wybór do władz państwa przedstawicieli reprezentujących określone interesy, w przypadku prawa narodu do samostanowienia oznacza wybór opcji żądającej autonomii lub suwerenności.

wojny narodowowyzwoleńcze⁸¹ bądź interwencje humanitarne pod auspicjami ONZ⁸². Rozpadowi Jugosławii towarzyszyły różne sposoby samostanowienia narodów, jednakże w kilku przypadkach przyjęły one charakter niepokojowy (wojna w Słowenii, Chorwacji, Bośni i Hercegowinie).

1.4. Polityka zagraniczna państwa

Jednym z ważniejszych aspektów przedmiotowych stosunków międzynarodowych jest polityka zagraniczna państwa, którą można ująć jako proces formułowania i urzeczywistniania interesów narodowo-państwowych w stosunku do innych państw i uczestników systemu międzynarodowego⁸³. Innymi słowy jest to działanie danego podmiotu w stosunku do jego zagranicy, zakładające osiągnięcie pewnych celów przy użyciu odpowiednich środków i metod⁸⁴. Zasadniczo polityka zagraniczna jest przejawem działalności państw, niemniej jednak zauważalne jest powiększenie zakresu podmiotów w tym aspekcie. Wzrastająca rola w stosunkach międzynarodowych uczestników o niepaństwowym charakterze pozwala rozszerzyć katalog podmiotów prowadzących politykę zagraniczną, choć kwestia ta jest niejednoznaczna i wysoce dyskusyjna⁸⁵.

Poruszając problematykę polityki zagranicznej państwa należy wskazać na jej cele, czy też przedmiot, dla którego jest ona podejmowana. Przyjmuje się, że owym celem jest zaspokajanie potrzeb i interesów w środowisku międzynarodowym, w którym dane państwo funkcjonuje⁸⁶. Precyzując można wyróżnić cele egzystencjalne, koegzystencjalne oraz funkcjonalne. Pierwsze z nich określają dążenie do zaspokojenia materialnych i świadomościowych potrzeb państwa w stopniu zapewniającym jego przetrwanie, bezpieczeństwo i rozwój. Kolejne zapewniają państwu odpowiednią rolę między-

⁸¹ Wojna narodowowyzwoleńcza – polityczny, niekiedy zbrojny wysiłek narodów zamieszkujących terytoria kontrolowane przez odmienne etnicznie państwo do uzyskania niepodległego państwa.

⁸² Interwencja humanitarna – groźba lub działanie podjęte przez państwo, grupę w jego obrębie, grupę państw bądź też organizację międzynarodową, które przy użyciu siły interwenują w sprawy wewnętrzne innego państwa, głównie w celu ochrony jego obywateli przed masowymi naruszeniami uznanych międzynarodowo praw człowieka.

⁸³ *Zarys współczesnych...*, s. 121.

⁸⁴ R. Zenderowski, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 459.

⁸⁵ Pozapaństwowymi podmiotami stosunków międzynarodowych zdolnymi do prowadzenia polityki zagranicznej są organizacje międzynarodowe (rządowe, pozarządowe i podmioty transnarodowe). Zob. T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna w przestrzeni teoretycznej* [w:] *Polityka zagraniczna. Aktorzy – potencjały – strategie*, T. Łoś-Nowak (red.), Warszawa 2011, s. 30.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 460. Według Ryszarda Zięby cele polityki zagranicznej to świadome i systematyczne działanie oraz dążenia państw do adaptacji środowiska międzynarodowego dla własnych potrzeb i interesów. Zob. R. Zięba, *Cele polityki zagranicznej państwa* [w:] *Polityka zagraniczna państwa*, J. Kukułka, R. Zięba (red.), Warszawa 1992, s. 53–75.

dową oraz uznanie ze strony innych uczestników stosunków międzynarodowych. Ostatnie z wymienionych zawierają dążenie państwa do zaspokojenia potrzeb w zakresie informacji, regulacji, decyzji i skuteczności uczestnictwa w stosunkach międzynarodowych⁸⁷. Wymienione cele polityki zagranicznej państwa mają w zamierzeniu zapewnić realizację interesów narodowych, wśród których zasadniczo można wyróżnić interesy żywotne (podstawowe, *vital interestis*), średniego zasięgu i znaczenia (średnioterminowe) oraz uniwersalne i długoterminowe⁸⁸. Fundamentalne znaczenie dla państwa stanowi realizacja jego interesów żywotnych, gdyż to one decydują o jego suwerenności. W tym aspekcie wyróżniamy przede wszystkim dążenie państwa do zachowania integralności terytorialnej oraz do międzynarodowego uznania przez inne podmioty stosunków międzynarodowych. Ponadto kluczowe jest podtrzymanie instytucji politycznych, gospodarczo-społecznych, czy też kulturalnych, które determinują tożsamość narodową oraz zachowanie równowagi ekonomicznej i demograficznej. Interesy średnioterminowe stanowią nadbudowę interesów żywotnych i przejawiają się w dążeniu państwa do wzrostu jego prestiżu międzynarodowego oraz wpływu na innych uczestników stosunków międzynarodowych. Natomiast ostatnia z kategorii odnosi się do długoterminowych planów i wizji ładu międzynarodowego, jakie mają być udziałem danego państwa⁸⁹.

Państwo realizuje cele swojej polityki zagranicznej przy wykorzystaniu stosownych metod działania, które na ogół przyjmują charakter pozytywny (nastawiony na współpracę), negatywny (za pomocą nacisków, gróźb, konfrontacji) lub też neutralny⁹⁰. W tym przedsięwzięciu nieodzowne jest posłużenie się odpowiednimi środkami. Wśród nich wyróżniamy środki polityczne⁹¹, prawne⁹², ekonomiczne⁹³, militarne⁹⁴, psychospołeczne⁹⁵. W kon-

⁸⁷ R. Łoś, *Teoria stosunków międzynarodowych. Wybrane zagadnienia*, Łódź 2001, s. 36.

⁸⁸ R. Zenderowski, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 461.

⁸⁹ Ibidem, s. 463.

⁹⁰ W. Szymborski, *Międzynarodowe stosunki...*, s. 231.

⁹¹ Środki polityczne – różnorodne działania dyplomatyczne państwa tj. rozmowy, negocjacje, konsultacje, uczestnictwo w sojuszach, udział w konferencjach międzynarodowych, członkostwo i pozycja polityczna w organizacjach międzynarodowych.

⁹² Środki prawne – źródło praw i obowiązków państwa, wynikających z treści zawartych dwu i wielostronnych umów międzynarodowych.

⁹³ Środki ekonomiczne – całokształt komponentu potencjału gospodarczego państwa, w tym zasoby i surowce naturalne, zdolności produkcyjne, rozmiary i struktura handlu zagranicznego, zasoby kapitałowe, potencjał naukowo-techniczny, poziom zaawansowania technologicznego itd.

⁹⁴ Środki militarne – możliwość oddziaływań państwa dzięki posiadanemu potencjałowi militarnemu, uczestnictwie w sojuszach polityczno-militarnych, czy też zdolności eksportowych przemysłu zbrojeniowego itd.

⁹⁵ Środki psychospołeczne – możliwości oddziaływania państwa wykorzystujące potencjał o charakterze kulturalnym, naukowym, informacyjnym itd.

tekście prowadzonego wywodu warto zauważyć, że cele polityki zagranicznej oraz środki, które państwo wykorzystuje dla jej realizacji bezpośrednio sprzężone są z uwarunkowaniami (determinantami) zarówno wewnątrz jak też zewnątrzpaństwowymi⁹⁶. Do pierwszej grupy zaliczamy środowisko geograficzne państwa⁹⁷, potencjał demograficzny⁹⁸, znaczenie wybitnych jednostek⁹⁹, jakość służby dyplomatycznej¹⁰⁰, potencjał ekonomiczny i naukowo-techniczny¹⁰¹, system społeczno-polityczny¹⁰², potencjał militarny¹⁰³, percepcję środowiska międzynarodowego¹⁰⁴, czy też formułowanie wizji, koncepcji i programów¹⁰⁵. Zakres determinantów zewnętrznych obejmuje ewolucję otoczenia zewnętrznego¹⁰⁶, aktywność dyplomatyczną państw¹⁰⁷, pozycję państwa w systemie stosunków i ról międzynarodowych¹⁰⁸, percep-

⁹⁶ Stosując inną typologię cele polityki zagranicznej są realizowane w oparciu o materialne zasoby siły tzw. *hard power* (potencjał militarny, ekonomiczny, naukowo-techniczny, bogactwa naturalne, położenie geopolityczne i inne) oraz *soft power* (dyplomacja, kultura strategiczna, sposób postrzegania świata i jego problemów). Zob. T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna – stale i zmienne komponenty procesu formułowania i realizacji* [w:] *Polityka zagraniczna...*, s. 55–56.

⁹⁷ Środowisko geograficzne państwa – pojęcie obejmujące obszar, rzeźbę terenu, klimat, faunę i florę, zasoby naturalne państwa itp., wciąż ma duży wpływ na strategię obronną państw i rodzaj polityki zagranicznej.

⁹⁸ Potencjał demograficzny – pojęcie obejmujące liczbę ludności, przyrost naturalny, gęstość zaludnienia, strukturę wiekową społeczeństwa, skład narodowościowy, poziom migracji, wykształcenie itp.

⁹⁹ Znaczenie wybitnych jednostek – pojęcie obejmujące szefów państw i rządów, ministrów spraw zagranicznych i innych resortów, przywódców partyjnych czy religijnych oraz ich umiejętność pozyskiwania przychylności innych państw.

¹⁰⁰ Jakość służby dyplomatycznej – pojęcie określające system doboru, weryfikacji, zasad rotacji, poziom merytoryczny przygotowania służby dyplomatycznej itp.

¹⁰¹ Potencjał ekonomiczny i naukowo-techniczny – pojęcie wskazujące na atrakcyjność państwa, poprzez wdrażanie nowoczesnych technologii, innowacyjność, wykorzystanie potencjału intelektualnego, otwarcie na inwestycje zagraniczne itp.

¹⁰² System społeczno-polityczny – pojęcie oznaczające układ sił społecznych, tzn. warstwy i grupy społeczno-zawodowe oraz siły polityczne (system partyjny, elity polityczne), a także strukturę organów państwowych, podział administracyjny państwa, prawa i obowiązki obywateli czy funkcjonowanie systemu medialnego.

¹⁰³ Potencjał militarny – pojęcie określające jakość i siłę militarną danego państwa oraz jego zdolność do interwencji zbrojnych bądź odstraszenia przeciwnika.

¹⁰⁴ Percepcja środowiska międzynarodowego – pojęcie określające postrzeganie innych uczestników stosunków międzynarodowych przez elity i grupy rządzące, media oraz społeczeństwo danego państwa.

¹⁰⁵ Formułowanie wizji, koncepcji i programów – pojęcie odnoszące się do wyznaczanych przez polityków bądź ekspertów założeń długofalowej polityki zagranicznej państwa.

¹⁰⁶ Ewolucja otoczenia zewnętrznego – proces zmian w systemie międzynarodowym, wpływający na przewartościowanie wyznaczników polityki zagranicznej danego państwa.

¹⁰⁷ Aktywność dyplomatyczna państw – pojęcie określające wzajemną ocenę celów, kierunków i formy polityki zagranicznej danych państw.

¹⁰⁸ Pozycja państwa w systemie stosunków i ról międzynarodowych – pojęcie określające miejsce państwa na arenie międzynarodowej, które może być centralne, kluczowe bądź

cję państwa przez społeczność międzynarodową i międzynarodową opinię publiczną¹⁰⁹ oraz poznanie koncepcji polityki zagranicznej danego państwa¹¹⁰. Na zakończenie rozważań teoretycznych warto wskazać, że polityka zagraniczna realizuje różnorodne funkcje, wśród których wyróżniamy funkcję ochronną, reprezentacyjno-informacyjną, integrująco-adaptacyjną oraz negocjacyjno-organizatorską. Pierwsza z wymienionych zmierza do zabezpieczenia podstawowych interesów państwa i przewyciężenia zagrożeń w polityce zewnętrznej. Kolejna funkcja odnosi się do reprezentowania interesów zewnętrznych państwa poprzez misje dyplomatyczne oraz konsularne, a także polega na przekazywaniu informacji, kształtujących pozytywny obraz państwa w środowisku międzynarodowym. Następna, tzn. funkcja integracyjno-adaptacyjna, oznacza umiejętne oddziaływanie na różne struktury międzynarodowe w celu wykorzystania ich do wzmocnienia pozycji danego państwa oraz rozwoju korzystnej współpracy z innymi uczestnikami stosunków międzynarodowych. Zamierzeniem ostatniej z wyszczególnionych funkcji jest umiejętne dostosowanie posiadanych środków i instrumentów do stawianych przez centrum decyzyjne celów i zadań¹¹¹.

Polityka zagraniczna Republiki Chorwacji oraz Republiki Serbii (w ramach Federalnej Republiki Jugosławii) w latach 90. XX w. odznaczała się konfliktogennością, wynikającą z różnicy interesów narodowych. W latach 1991–1995 między państwami doszło do konfrontacji zbrojnej, dlatego też ich polityka zewnętrzna była w znaczny sposób ograniczona i nakierowana na realizację założeń militarnych. Celem Chorwatów czy Serbów było zapewnienie żywotnych interesów zogniskowanych wokół problemu integralności terytorialnej, suwerenności, tożsamości narodowej czy międzynarodowego uznania. W tym okresie przyjęta przez oba państwa metoda realizacji wyznaczników polityki zagranicznej przybrała charakter pejoratywny. Należy zaznaczyć, że wewnętrzne determinanty polityki zagranicznej Republiki Chorwacji oraz Republiki Serbii były zbliżone, niemniej w pewnych aspektach można odnotować wyraźne różnice. Serbowie dysponowali większym potencjałem demograficznym i przede wszystkim zdecydowaną przewagą potencjału militarnego¹¹². Natomiast zewnętrzne determinanty polityki

peryferyjne. Miejsce ściśle wiąże się z jego wpływami na innych uczestników stosunków międzynarodowych.

¹⁰⁹ Percepcja państwa przez społeczność międzynarodową i międzynarodową opinię publiczną – pojęcie, które jest związane z historycznym postrzeganiem danego narodu i państwa, jego aktywnością na forum międzynarodowym czy też promocją państwa poza granicami.

¹¹⁰ Wyliczenie za: R. Zenderowski, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 466–468.

¹¹¹ *Zarys współczesnych...*, s. 138; R. Zenderowski, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 469; R. Łoś, *Teoria stosunków...*, s. 42–46.

¹¹² W 1991 r. Chorwację zamieszkiwało ok. 4,8 mln ludzi, natomiast Serbię ok. 10 mln. Zob. P. Eberhardt, *Przemiany demograficzno-etniczne na obszarze Jugosławii w XX wieku*, Lublin 2005, s. 56 i 112. W tym okresie chorwackie siły zbrojne ustępowały serbskim

zagranicznej obu państw uwydatniły przewagę Chorwatów. Korzystna dla Chorwacji percepcja międzynarodowa (np. demonizacja Serbów w stosunku do Chorwatów) oraz aktywność innych państw (np. dyplomatyczne wsparcie Niemiec dla polityki chorwackiej) miały istotny wpływ na skuteczność polityki zagranicznej Chorwatów. Ponadto ewolucja otoczenia zewnętrznego (rozpad Jugosławii na państwa narodowe, rosnąca rola NATO na Bałkanach) również sprzyjała realizacji chorwackiej polityki zagranicznej. Tym samym przyjęta przez Serbów polityka względem Chorwacji nie przyniosła zamierzonych efektów (umocnienia państwa serbskiego), a wręcz przeciwnie doprowadziła do wielopoziomowego skomplikowania sytuacji wewnętrznej i zewnętrznej państwa, co też przełożyło się na pozycję międzynarodową Serbii po zakończeniu działań wojennych.

Układ pokojowy z Dayton z 1995 roku stał się podstawą dla normalizacji stosunków między republikami byłej Jugosławii. Niemniej jednak serbska oraz chorwacka polityka zagraniczna do przełomu XX i XXI w. nacechowana była wzajemną niechęcią, która bezpośrednio wynikała z utrzymania się w obu państwach dotychczasowych reżimów politycznych (reżim Franja Tuđmana w Chorwacji, reżim Slobodana Miloševicia w Serbii). Wyznaczniki polityki zagranicznej obu państw w pewnych aspektach nie uległy większym zmianom i ich celem było zapewnienie *vital interestis*, w niektórych przypadkach wzajemnym kosztem¹¹³. Zdecydowany przełom w polityce Chorwacji (w tym w polityce zagranicznej) nastąpił w 1999 roku tzn. po śmierci Franja Tuđmana i utracie władzy przez dotychczasowy obóz rządzący (*Chorwacką Wspólnotę Demokratyczną*). Rok później zmiany o zbliżonym znaczeniu zaszły również w Serbii (przejęcie władzy przez demokratyczną opozycję i aresztowanie Slobodana Miloševicia). W tym też okresie nastąpiło przewartościowanie kierunków polityki zagranicznej sąsiadujących państw. Zarówno Chorwaci, jak i Serbowie u progu XXI w. zdefiniowali nowe podstawy polityczne. Jednym z przyjętych założeń polityki zagranicznej było zwiększenie prestiżu międzynarodowego, dlatego też oba państwa zdynamizowały

zwłaszcza w aspekcie kadr oficerskich, wyszkolenia żołnierzy i wyposażenia armii. Ponadto Jugosłowiańska Armia Ludowa podlegała dotychczasowemu reżimowi (socjalistycznemu), którego zasadniczym celem w tym okresie była obrona integralności jugosłowiańskiego państwa. Czyt. A. Krzak, *Wojna w Chorwacji 1991. Oblężenie Vukovaru* [w:] *Konflikty militarne i niemilitarne na Bałkanach w XX i XXI wieku w perspektywie polemologicznej*, D. Gibas-Krzak, A. Krzak (red.), Szczecin–Warszawa 2013, s. 146–155.

¹¹³ Żywotnym interesem obu państw było zapewnienie integralności terytorialnej, w tym aspekcie po wojnie trwał dyplomatyczny spór o zwierzchnictwo nad niektórymi obszarami Wschodniej Sławonii. Na tych terenach ustanowiono tymczasową administrację nadzorowaną przez ONZ, która monitorowała proces reintegracji spornych obszarów do państwa chorwackiego. Ostatecznie wspomniane terytoria (w tym m.in. miasto Vukovar) zostały objęte chorwackim zwierzchnictwem w 1998 r. Czyt. D. Boothby, *The Political Challenges of Administering Eastern Slavonia*, „Global Governance” t. 10, 2004, nr 1, s. 37–51.

współpracę ze strukturami Unii Europejskiej oraz NATO, a także otworzyły się na bilateralną współpracę z innymi pojugosłowiańskimi republikami. Wiele czynników wewnętrznych jak i zewnętrznych spowodowało, że proces demokratyzacji oraz transformacji politycznej w Serbii postępował wolniej w stosunku do Chorwacji. Zaznaczona rozbieżność wynikała z faktu, że główny cel serbskiej polityki w pierwszej dekadzie XXI w. wciąż odnosił się do integralności terytorialnej państwa (kwestia Kosowa). Nadto zauważalna była również niespójność wyznaczników polityki zagranicznej, które z jednej strony wskazywały na potrzebę pogłębienia integracji z Unią Europejską, z drugiej natomiast na rozwijanie strategicznego partnerstwa z Rosją. W tym okresie chorwacka polityka zagraniczna była bardziej przewidywalna i co ważne nie koncentrowała się na fundamentalnych interesach państwa (jak integralność terytorialna). Co więcej, percepcja międzynarodowa Chorwacji była zdecydowanie korzystniejsza, co pozwoliło politykom chorwackim zrealizować najważniejsze cele polityki zagranicznej (np. akcesja Republiki Chorwacji do Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego, czy też Unii Europejskiej).

1.5. Wojna, spór i konflikt międzynarodowy

Jednym z najistotniejszych zagadnień aspektu przedmiotowego stosunków międzynarodowych jest kwestia wojny i pokoju. Należy zaznaczyć, że oba terminy są nieostre, dlatego też na ich „obrzeżu” można umiejscowić m.in. takie pojęcia jak spór, konflikt, czy kryzys. W pierwszej kolejności warto odnieść się do problematyki związanej z kategorią pokoju w stosunkach międzynarodowych. Przyjmuje się, że pokój to powszechna harmonia, umiar i kierowanie się dobrem zbiorowości oraz współzycie narodów zgodne z prawem. W ten sposób istotne znaczenie mają wartości wspólne dla państw, objaśniające i uzasadniające zgodność ich interesów i celów, dlatego też im więcej jest tych wspólnych celów, tym większa jest pewność zachowania pokoju. Pokój stanowi swego rodzaju uniwersalny mechanizm generujący i regulujący proces uzgadniania wartości i interesów oraz sposobów ich wspólnego osiągnięcia przez państwa i narody¹¹⁴. W teorii oraz praktyce prawa i stosunków międzynarodowych występują dwa rodzaje definicji pokoju: sensu *stricto* – negatywna oraz sensu *largo* – pozytywna¹¹⁵. Pierwsza z wymienionych definicji oznacza brak wojny czy w ogóle stosowania przemocy zorganizowanej. Natomiast w szerokim znaczeniu

¹¹⁴ J. Kukułka, *Pojęcie i istota pokoju* [w:] *Pokój w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, J. Kukułka (red.), Warszawa 1991, s. 12.

¹¹⁵ Dychotomiczne pojmowanie pokoju została zaproponowane przez Johana Galtunga. Zob. J. Galtung, *Violence, peace and peace research*, „Journal of Peace Research” 1969, nr 3, s. 37–51.